

ALLEEN

Daniel Schreiber

Alleen

Wat het betekent om alleen te zijn

Uit het Duits vertaald door Jos van Kan

Nieuw Amsterdam

De vertaler ontving een subsidie van het Nederlands Letterenfonds in het kader van de Regeling ontwikkelbeurzen voor literair vertalen

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel *Allein*. Hanser Verlag Berlin.

© 2021 Daniel Schreiber

© 2022 Nederlandse vertaling Jos van Kan /

Uitgeverij Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Het motto op pagina 7 komt uit *De jaren* van Annie Ernaux.

Vertaald uit het Frans door Rokus Hofstede en ingekort door de auteur. Oorspronkelijke titel *Les années*. Editions Gallimard, Parijs,

2008. Nederlandse uitgave Rokus Hofstede / De Arbeiderspers,

Amsterdam, 2020

Omslagontwerp Moker Ontwerp

Omslagbeeld © Katharina Gross en VG Bild-Kunst, Bonn, 2021

Foto auteur © Christian Werner

NUR 320

ISBN 978 90 468 3012 3

www.nieuwamsterdam.nl

Inhoud

Het leven alleen	9
The Kindness of Strangers	25
Vriendschappelijke gesprekken	44
Nog nooit zo eenzaam	62
Dubbelzinnig verlies	80
Dagen in Famara	102
Lichaamswerk	122
Afscheid	140
Dankwoord	157
Bibliografie	159
Noten	168

Naast datgene wat mensen vanzelfsprekend doen en zeggen, naast datgene wat ze worden geacht te denken, zijn er – op elk moment van de tijd – alle dingen waarover de maatschappij zwijgt en niet weet dat ze dat doet, waardoor mannen en vrouwen die die dingen aanvoelen zonder ze te kunnen benoemen, tot eenzaam onbehagen zijn veroordeeld. Een stilte die op een dag abrupt dan wel beetje bij beetje wordt doorbroken, waarna er woorden opwellen voor de dingen die eindelijk worden erkend, terwijl zich daaronder andere stiltes vormen.

Annie Ernaux, *De jaren*

Het leven alleen

We zaten op gammele klapstoelen achter het huis, dronken koffie, genoten van de laatste warme stralen van de nazomerzon en keken naar de verwilderde lap grond die ooit een flinke volkstuin was geweest. Sylvia en Heiko hadden dit huis in de buurt van de Liepnitzsee laten bouwen, in de omgeving van Berlijn. Het had een paar jaar geduurd voor het klaar was, maar nu waren ze er met hun dochtertje Lilith ingetrokken en hadden ze hun leven in Berlijn voor goed achter zich gelaten. Ik had de verhuizing met gemengde gevoelens gevolgd. Ik wist niet zeker wat het voor me zou betekenen nu we verder uit elkaar woonden, en vooral voor de vriendschap die Sylvia en mij al zo lang verbond.

Al jaren had niemand meer naar de tuin omgekeken. Voor ons lag een ruig stuk land met droog gras, meldeplanten en brandnetels, omgeven door dicht op elkaar groeiende, metershoge thuja's. In het midden staken drie grote dennen hoog de lucht in, daartussen stonden een paar verdorde laurierkersen en rododendronstruiken met uitstekende takken en weinig bladeren. Alleen een paar verrassend goed tegen de droogte opgewassen purperen prik-

neuzen, wat roze ooievaarsbek en oranjegeel stralende zonneogen konden zich staande houden. In een opwelling vroeg ik Sylvia of ik mocht helpen de tuin opnieuw in te richten. Ik kan niet meer precies zeggen waarom dat goed aanvoelde. Het had te maken met mijn verwachting dat ik door bezig te zijn in de natuur, door te werken met planten zoiets als verbondenheid met de aarde zou voelen. Ergens had ik misschien de indruk dat de tuin in zijn rampzalige staat leek op mijn leven dat ondanks alle momenten van schoonheid rampzalig was. In de voorgaande maanden had ik steeds meer het gevoel gekregen dat ik iets verkeerd had gedaan, dat ik in mijn jonge jaren ten prooi was gevallen aan een dromerig misverstand dat met volwassenheid te maken had, en dat de gevolgen van dit misverstand nu pas echt te zien waren.

Ik heb er nooit bewust voor gekozen alleen te leven. Integendeel, ik ben er lang van uitgegaan dat ik mijn leven met iemand zou delen en dat we samen oud zouden worden. Ik heb vroeger eigenlijk altijd relaties gehad, korte, lange en heel lange, vaak liepen ze in elkaar over. Met twee van mijn partners heb ik samengewoond en met één heb ik jarenlang een gezamenlijke toekomst gepland. De weken waarin ik tijdens die relaties alleen was, voelden vaak aan als een eeuwigheid, een eeuwigheid die ik met affaires en onenightstands vulde, met romantische obsessies waar ik tot op de dag van vandaag alleen nog met tegenzin aan terugdenk. Toch was dat op een gegeven moment allemaal

voorbij. Eerst verstreken er maanden, daarna jaren waarin ik geen relaties had en waarin uiteindelijk ook de affaires zeldzamer werden. Lange tijd kon ik niet alleen zijn, nu leek ik het alleen-zijn op te zoeken.

Als ik er met mijn vrienden over sprak, legde ik uit dat dit kwam doordat ik vroeger gewoon jonger, minder vooringenomen en overmoediger was. Soms zei ik dat het gayleven van liefhebben en begeren door een zekere meedogenloosheid wordt gekenmerkt, wat maakt dat je vanaf een bepaalde leeftijd onzichtbaar blijft. In stilte vroeg ik me af of ik psychisch niet te zwaar belast was om weer een relatie aan te gaan, of ik daar eigenlijk wel plaats voor had in mijn leven. Ik moest hard werken om mijn hoofd boven water te houden en had veel tijd nodig voor mijn belangrijkste project, het schrijven.

Dat klopte allemaal en toch was dit geen afdoende verklaring. Want op sommige dagen vermoedde ik dat ik ook alleen leefde omdat ik zoiets als een essentieel vertrouwen miste. Ik had in wezen niet de indruk dat er een mooie, veelbelovende toekomst voor me lag die de moeite waard was om te delen. Die hulpeloosheid had bij lange na niet alleen met mijn privéleven te maken. De gevolgen van onoverbrugbare economische ongelijkheid, de groeiende invloed van autocratische regimes, de met grote zekerheid onafwendbare klimaatverandering – de mensheid leek niets meer te willen doen aan de catastrofe die haar te wachten stond. In plaats daarvan gaf ze zich eraan over, met een merkwaardig hedonistisch fatalisme. Van elke

droge zomer, elke tropische wervelstorm die hele landstroken en eilandstaten verwoestte, elke prognose over hongersnood, vluchtelingenstromen en daardoor instortende politieke systemen, elk bericht over regeringen die geen vinger uitstaken, werd ik moedelozer. Steeds als ik las over de verbluffende gevolgen van politieke desinformatiecampagnes, over waarschuwingen tegen cyber- en bioterrorisme, tegen virussen en mondiale epidemieën die ons onvoorbereid zouden treffen, groeide mijn wanhoop.

Dat wat ik voelde, liet zich het best omschrijven als ‘moral injury’. Dat begrip komt uit studies over posttraumatische stressstoornissen van oorlogsverslaggevers. Het is van toepassing op een beschadigd, innerlijk realiteitsbesef dat ontstaat als je afschuwelijke gebeurtenissen moet meemaken zonder dat je kunt ingrijpen.¹ Ook al is ons leven natuurlijk niet vergelijkbaar met dat van oorlogsverslaggevers, toch wordt het bepaald door soortgelijke dilemma’s. We volgen de verschrikkingen in de wereld en zijn daarbij veroordeeld tot passiviteit. Al een tijd leek het me nauwelijks mogelijk dit niet te zien als een pijnlijke aanval op mijn morele kompas, op mijn begrip van mezelf en de wereld.

Ik houd van tuinen. Als kind al vroeg ik mijn moeder, die gek was op tuinieren, naar plantennamen en speelde ik in gedachten verzonken tussen grote fruitbomen en geveerde aspergeplanten. Al jaren ga ik regelmatig naar Bornim bij Potsdam om de schitterende tuinen van plantenkweker

Karl Foerster te bekijken. In Versailles kan ik urenlang rondlopen door de *potager roi* van Jean-Baptiste de la Quintinie. Sissinghurst Castle, het landgoed en de uitgestrekte, naar kleur ingedeelde tuin van Vita Sackville-West, vind ik elke keer opnieuw adembenemend. De afgelopen jaren heeft vooral het werk van de Nederlandse tuinarchitect Piet Oudolf me gefascineerd. Zijn tuinen zijn van een onstuimige schoonheid. Het zijn net ritmisch bewegende zeeën vol prairiegewassen, inheemse vaste planten en grassen, waar altijd iets bloeit en die door de soms aparte vorm je zelfs 's winters lijken uit te nodigen.

Oudolfs tuinen spraken me aan op een manier die moeilijk in woorden is te vangen. Ze bevredigden niet alleen mijn behoefte me terug te trekken, ze gaven me ook het gevoel dat je iets tegenover de narigheid van deze tijd kon stellen. Ze openden de mogelijkheid de wereld in het klein wat mooier te maken en in ieder geval op een stukje grond de basis voor een betere toekomst te leggen. De mogelijkheid te leven met en in een wereld waarmee we overhoop liggen.

Geïnspireerd door Oudolf en zijn tuinfilosofie stelde ik Sylvia en Heiko voor het stuk land om hun huis in grotere delen op te splitsen. Ik kocht al zijn boeken en nam ze systematisch door. Het doel was een ecologisch duurzame tuin, die elk jaar minder bewerkelijk werd omdat de planten zo goed op elkaar en op hun standplaats zijn afgestemd dat ze een soort mini-ecosysteem vormen. Een tuin die ook in een hete zomer heel weinig water nodig zou hebben.

Stap voor stap gingen we aan het werk. Ik had een sleutel van het huis. Steeds als het nodig was of als ik me niet zo goed voelde, stapte ik in de stoptrein en vertrok naar de Liepnitzsee. Als ik daar was, stond ik soms al in alle vroegte op, zette koffie en ging naar buiten. Met mijn handen werken was tegelijkertijd een soort geestelijke arbeid, het bewerken van de ruime tuin betekende een uitbreiding van mijn mentale ruimte. Althans, zo voelde het voor mij.²

Ik moest die herfst vaak denken aan Jean-François Lyotards beroemde stelling over ‘het einde van de grote verhalen’. Lyotard had die al eind jaren zeventig geformuleerd in zijn boek *Het postmoderne weten*. Met ‘het einde van de grote verhalen’ doelde hij niet op een literaire manier van vertellen maar beschreef hij het fundamentele verdwijnen van de geloofwaardigheid waaraan onze maatschappij lijdt. De ‘verhalen’ waar hij op doelde, waren de politiek en de filosofie. Volgens hem konden deze twee gebieden geen aanspraak meer maken op zoiets als een geldende ‘rationaliteit’.³

Ik had het idee dat we nu pas merkten wat het einde van de grote verhalen voor het echte leven betekende, dat we het pas sinds een paar jaar als het ware *in real time* konden ervaren. Dat was te zien in ontwikkelingen die soms gunstig waren en andere die heel bedreigend aanvoelden: het einde van de patriarchale vanzelfsprekendheid en de starre opvattingen over gender bijvoorbeeld. Maar ook het einde van een collectieve verantwoordelijkheid, van een op we-

tenschappelijke criteria gebaseerd maatschappelijk handelen, het verdwijnen van het gemeenschappelijk geloof in de democratie.

Voor Lyotard werd met dit einde van de grote verhalen ook het 'autonome subject' in twijfel getrokken dat zich op vanzelfsprekende zekerheden kan beroepen en dat, met inachtneming van door iedereen onderschreven waarheden, denkt te kunnen zeggen wat goed en wat fout is. In plaats daarvan zag hij op zichzelf teruggeworpen individuen ontstaan die tussen de vele 'kleine verhalen' hun eigen weg moesten vinden. Zoekende 'vormen van het ik' die een fundamentele verandering der tijden ervaren doordat ze met verloren gegane zekerheden leven en op zoek zijn naar nieuwe. Ik kon me volledig met het idee van die zoekende vormen van het ik identificeren.

Het waarschijnlijk laatste grote verhaal dat de verandering der tijden heeft overleefd, is dat van de romantische liefde. Althans in aanzet. Natuurlijk laten we die 'goddelijke' of 'natuurlijke' ordening van de seksen, waarvan dit grote verhaal lang deel uitmaakte, steeds meer achter ons. Natuurlijk is ook dat wat we onder liefde verstaan fundamenteel verandert. Sociologen als Eva Illouz hebben overtuigend beschreven welke impact de commercialisering van onze gevoelens op de liefde heeft gehad, het kapitaliseren van ons lichaam, de hele emotionele aandachtseconomie die steeds naar meer en beter zoekt.⁴ Toch heeft het idee van de liefde nauwelijks aantrekkingskracht verloren. Nog altijd staat de liefde centraal in onze collectieve fan-

tasiën en heeft ze een vaste plaats aan de horizon van onze persoonlijke verwachtingen. Nog altijd is de liefde, datgene waar de meeste mensen naar verlangen, dat waarop ze hopen, misschien wel het meest wezenlijke bestanddeel van wat men onder geluk verstaat. Voor de meesten van ons voelt een leven zonder de intimiteit van de liefde als onvolledig, onvervuld, als een leven waarin iets ontbreekt.

Ongelukkig-zijn wordt vandaag de dag vaak gedefinieerd als individueel mislukken, alhoewel het wel degelijk een adequate reactie op de wereld en onze samenleving kan zijn. Ook het niet hebben van een liefdesrelatie wordt meestal als een persoonlijk falen gezien, als een gevolg van gebrek aan aantrekkingskracht, aan economisch succes, aan geestelijke fitheid. Met deze voor de hand liggende aannames word je overal geconfronteerd als je alleen leeft, niet in de laatste plaats in de blikken van andere mensen, in hun medelijden, hun schaamte of hun heimelijke vreugde dat het met henzelf beter gaat.

Misschien weten we door deze constatering nog altijd veel te weinig over het dagelijks leven en de geestelijke toestand van mensen die alleen leven. Zoals psychotherapeute Julia Samuel in haar boek *This Too Shall Pass* schrijft, lag het zwaartepunt van psychologisch onderzoek tot nu toe altijd bij het partnerschap, het leven met zijn tweeën. Er werd nauwelijks onderzocht hoe mensen het leven alleen aangaan, wat verbazingwekkend is.⁵ Uiteindelijk word je er vandaag de dag meer dan ooit toe aangespoord jezelf tot

het middelpunt te maken van je levensplan. ‘Individuele autonomie’ en ‘zelfontplooiing’ zijn collectieve idealen geworden.⁶ De bandbreedte van verschillende levensconcepten is zo veel groter, traditionele familiebanden zijn losser geworden. Huwelijken en klassieke liefdesrelaties zijn vaak korter en wisselvalliger dan vroeger. Meer mensen dan ooit tevoren leven tegenwoordig alleen.⁷ Mensen zoals ik. Velen van ons hebben geen partner gevonden, hebben geen gezin gesticht, terwijl we dat oorspronkelijk wel wilden. Velen van ons hebben vrijwillig of onvrijwillig afscheid genomen van het grote verhaal van de liefde, hoewel we er misschien nog altijd in geloven.

Of we een relatie hebben of niet, we hebben allemaal behoefte aan contact. Zonder dat ik dit in woorden kon vatten, voelde ik me bij Sylvia en haar gezin aan de Liepnitzsee niet zo op mezelf en mijn leven alleen teruggeworpen. In tegenstelling tot waar ik bang voor was geweest, waren we na haar verhuizing juist vaak samen. In de weekenden, wanneer we ons met de grotere klussen in de tuin bezigielden, zaten we ’s avonds moe maar voldaan rond het vuur of we trokken ons terug in de grote keuken, kookten, praatten, probeerden Lilith over te halen ook eens groente te eten, en kaartten met haar. Om je innerlijke onrust tot bedaren te brengen, helpt het om in gezelschap te zijn van mensen die je goed kent en die je vertrouwt.⁸

In zekere zin vormde het werken in de tuin een nieuw hoofdstuk in de vriendschap tussen Sylvia en mij, het ver-

volg van een lange geschiedenis die we samen schreven, een geschiedenis met hoogte- en dieptepunten, intense periodes en opnieuw beginnen. Ik ken Sylvia sinds mijn twaalfde. We leerden samen onze natuurkunde- en geschiedenisproefwerken, zwommen in een meertje of gingen uit in de dichtstbijzijnde grotere stad. Ze was de eerste aan wie ik vertelde dat ik gay ben. Toen we negentien waren trokken we met kampeerspullen op onze rug zes weken lang door Italië, rookten joints aan de stranden van Calabrië en kregen urenlange lachbuien. We flirtten allebei met een cellist die ons een privéconcert gaf in het door sinaasappelen en citroenbomen omgeven huis van zijn ouders. We deelden onze eerste eigen woning in Berlijn. Als ik naar Duitsland overkwam in de tijd dat ik in New York woonde, logeerde ik bij haar in Kreuzberg. Een paar dagen na de geboorte van Lilith mocht ik haar in mijn armen nemen en niet veel later werd ik haar peetoom.

Sylvia is een van de weinige mensen die niet alleen weten wie ik ben maar ook wie ik twee of twintig jaar geleden was. We veranderen voortdurend. En we vergeten wie we ooit waren, ook als we dat niet willen. We hebben mensen nodig die ons juist daartegen beschermen.

Als je alleen leeft, zijn het vaak de vriendschappen, zoals die met Sylvia, waar je leven om draait. Veel van mijn vriendschappen hebben langer standgehouden dan mijn langste relatie met een partner. Ze zijn de bron van mijn grootste conflicten en mijn grootste geluk. Sommige vriend-

schappen berusten op gemeenschappelijke interesses, op gezamenlijke abonnementen van de Berliner Philharmoniker of de Staatsoper, op het onderling uitwisselen van leesen tentoonstellingstips. Met een paar vrienden ga ik op reis, met andere breng ik de feestdagen door en heb ik bijna een familieband. Met sommige ben ik al zo lang bevriend dat we verlegen lachen als mensen ons vragen hoelang we elkaar kennen, andere vriendschappen zijn van recenter datum. Mijn oudste vriendin is in de zeventig, mijn jongste midden twintig. Het zijn vriendschappen die structuur geven aan mijn leven. Het zijn mijn vrienden met wie ik mijn leven deel.

Er wordt zo veel over het grote verhaal van de romantische liefde geschreven, er worden zo veel films over gemaakt en er zijn zo veel theorieën bedacht om het te verklaren, dat we andere verhalen over contact en intimiteit vaak buiten beschouwing laten of ze niet op waarde schatten. Zelfs als er geen langdurige liefdesrelatie ontstaat, zelfs als we geen gezin stichten, zelfs als we alleen door het leven gaan: bijna altijd onderhouden we vriendschappen. En zoals filosofe Marilyn Friedman schrijft, voor velen van ons behoren die tot de minst betwiste, meest duurzame en meest bevredigende van alle innige persoonlijke relaties.⁹

Vriendschappen zijn de enige verhoudingen die volledig berusten op vrijwilligheid, op de wederzijdse verstandhouding tussen twee mensen om op verschillende niveaus van gedachten te wisselen, om tijd met elkaar door te brengen en er voor elkaar te zijn. In vriendschappen word je niet

geboren zoals in een familierelatie met de bijbehorende rituelen en verplichtingen. Normaal gesproken zijn ze ook niet verbonden met de op exclusiviteit gerichte regels van een liefdesrelatie, niet met de agenda van begeerte. We kiezen onze vrienden uit om wie ze zijn, en andersom worden we ook juist om die reden door hen uitgekozen.

Vriendschappelijke relaties hebben vandaag de dag vaak zelfs een ander belang dan liefdesrelaties. Dat ontdekte sociologe Sasha Roseneil in haar onderzoek. Vriendschappen, schrijft ze, horen tegenwoordig bij de ‘praktijk van zelfherstel’. Ze kunnen helpen ‘de wonden van het ik te genezen’ en met ‘hartenleed, teleurstelling, psychische nood, en verlies’ om te gaan. Ze kunnen er zelfs voor zorgen dat geestelijke inzinkingen en mislukte relaties niet ons hele gevoelsleven bepalen.¹⁰

Toch is datgene waar we over praten als we het over vriendschap hebben voor ieder van ons iets anders. Het is echt steeds weer verrassend hoe veelzijdig de relatievormen zijn die we als vriendschap omschrijven.¹¹ Op grond van recenter sociologisch onderzoek zijn ze niet te begrijpen als een relatie-soort maar als een ‘familie van abstracte relatievormen’, als een ‘vlechtwerk van gradueel met elkaar verwante sociale vormen’.¹² Het spectrum reikt van kortstondige kennissen tot jarenlange intieme relaties. Er zijn mensen met een grote en mensen met een kleine vriendenkring. Terwijl sommigen hun leven vooral met intense vriendschappen vullen en een duidelijk onderscheid maken tussen ‘echte vrienden’ en kennissen, vermengen anderen